

И.Ж.Баходиров,
ЎзР Банк-молия академияси тингловчиси

ЭКСПОРТ-ИМПОРТ АМАЛИЁТИНИ ЖАДАЛЛАШТИРИШДА ТЎЛОВ ТИЗИМЛАРИНИ ЯХШИЛАШНИНГ ЎРНИ

Аннотация: Ушбу мақолада аккредитив операцияларини ривожлантириш бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибаси билан яқиндан танишиб чиқилган. Мазкур мақолада шунингдек, аккредитив операцияларини ташкил этиш борасидаги фикр-мулоҳазалари билан ҳам танишиб чиқилган. Шунингдек, яқунда тижорат банкларида мазкур фаолият турини ривожлантириш бўйича ҳулоса берилган.

Аннотация: В статье подробно рассматривается опыт развитых стран в развитии аккредитивных операций. В данной статье также обсуждаются взгляды исследователей и ученых на организацию аккредитивных операций. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации по развитию данного вида деятельности в коммерческих банках.

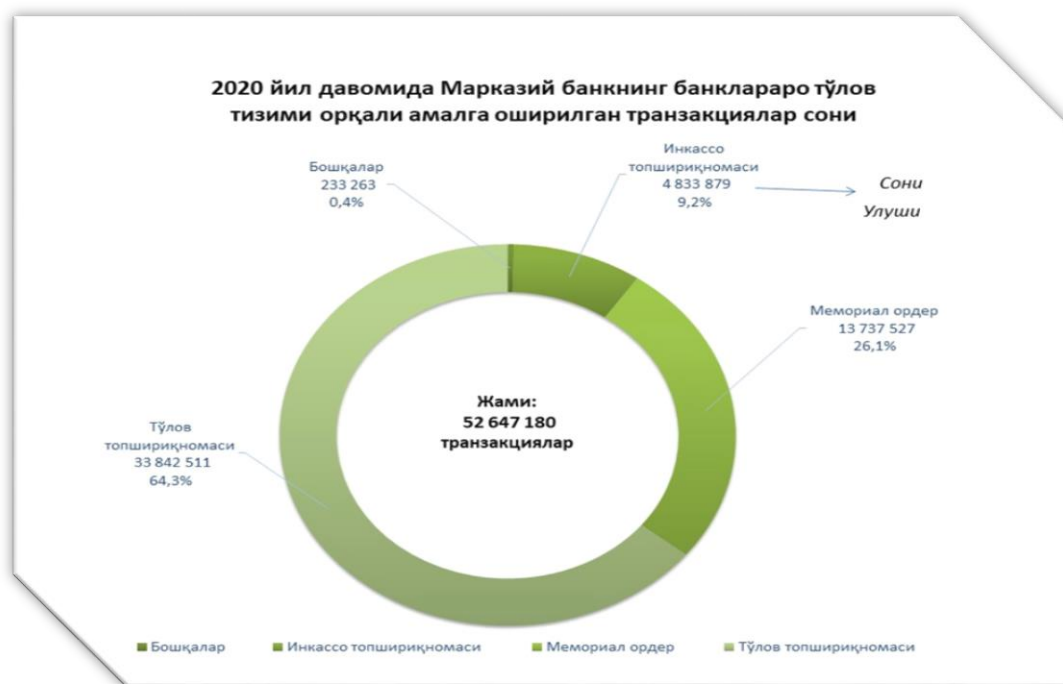
Annotation: The article discusses in detail the experience of developed countries in the development of letter of credit operations. This article also discusses the views of researchers and scientists on the organization of letter of credit operations. In addition, proposals and recommendations were developed for the development of this type of activity in commercial banks.

Мустақил мамлакатимизда ўтказилаётган иқтисодий ислохотлар, маъмурий буйруқбозлик тузумидан воз кечиш ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларни амалга оширишни, ва биринчи навбатда, ишлаб чиқариш-ҳўжалик алоқалари ўрнатишнинг бозор муносабатларига мос шакл ва услубларни яратишни тақозо қилади. Бугунги кунда бозор иқтисодиётининг асослари яратилди, бозор инфратузилмаси институтларини ташкил этиш ва рақобат муҳитини шакллантириш орқали бозор муносабатларининг механизми ишга туширилди, хусусий мулкчилик тикланиб, унинг ривожини устивор аҳамият касб этмоқда. Хозирда экспорт – импорт операцияларини жадаллаштириш, дунё ҳамжамият қонуниятларига мослаштиришда ҳамда тўловлар ва тўлов тизимларига қатор ўзгаришлар киритишни тақозо этмоқда. Шунга мувофиқ бугунги кунда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлиб, унинг ривожини миллий иқтисодиётнинг барқарорлиги ҳамда маблағлар айланишининг тезлашишига олиб келади.

Марказий банк маълумотларига кўра 2020 йил давомида тўлов тизимлари орқали амалга оширилган транзакциялар сони ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда¹.

¹ CBU.uz сайти материаллари.

1 жадвал

Жадвалдан кўриш мумкинки, жами транзакцияларнинг сони 52647180 та бўлса шулардан 64.3% тўлов топшириқномаларига тўғри келган, мемориал ордерларга 26.1% ва инкассо топшириқномасига 9.2% тўғри келган. Шунинг эътиборга олиб янги қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг "Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида"ги Қонунининг 21-моддасида, Марказий банкка республикаимиз ҳудудида нақд пулсиз тўловларнинг амалга оширилиши тартибини белгилаш ваколати юклатилган.

Мазкур Қонуннинг қабул қилиниши тўловлар ва ҳисоб-китобларга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тўлиқ қайта кўриб чиқишни тақозо этди.

Шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан баъзи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ҳамда замон талабларига мослаштириш юзасидан олиб борилган амалий ишлар доирасида "Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида"ги Низом янги таҳрирда ишлаб чиқилган ҳолда Адлия вазирлигида жорий йилнинг 13 апрелида 3229-сон билан давлат рўйхатига олинди².

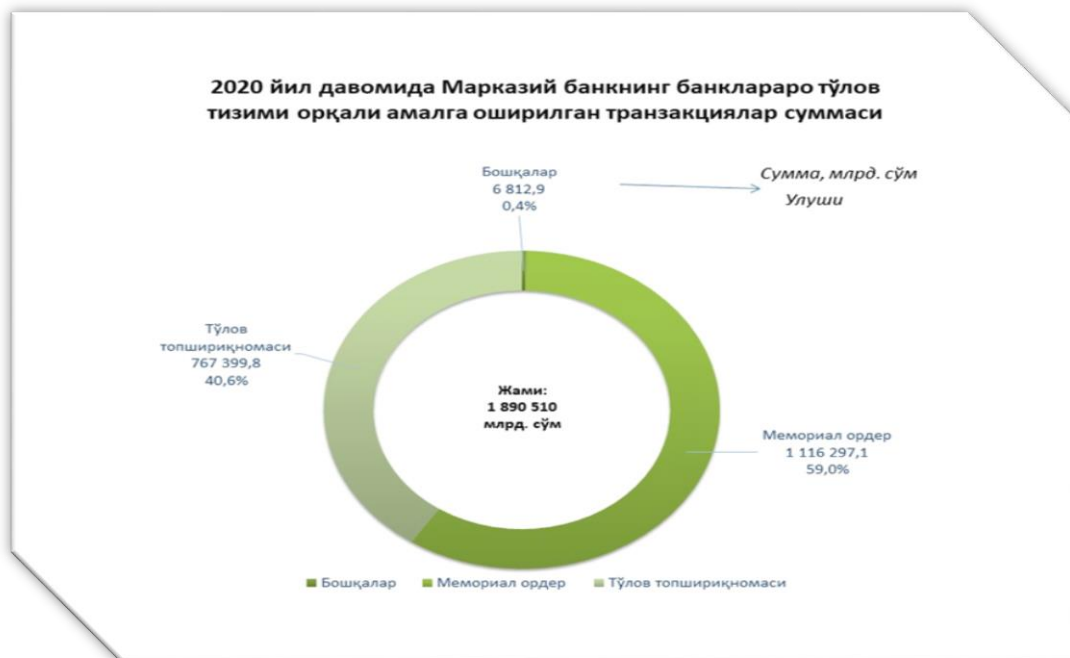
Ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ишлаб чиқишда барча тижорат банклари ҳамда кенг жамоатчилик, шу жумладан, тадбиркорлик субъектларининг таклиф ва мулоҳазалари ҳам ўрганиб чиқилди.

Мазкур Низом "Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида"ги Қонуннинг 33-моддасида келтирилган тўлов ҳужжатлари асосида нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишга оид умумий ёндашувлар ва банкларда тўлов

² CBU.uz сайти материаллари

ҳужжатлари алмашинувини ташкил этиш, шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларнинг тўлов ҳужжатларидан фойдаланиб, нақд пулсиз ҳисоб-китобларини амалга ошириш тартибини белгилайди.

2 жадвал

Норма ижодкорлигига оид халқаро стандартларга ҳамда мамлакатимизда идоравий норматив ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш қоидаларига мувофиқ, Низомда асосий тушунчалар таърифлари келтирилган бўлиб, фойдаланувчиларга асосий мазмунни қулай ва осон тушунишга имконияти яратилди.

Бундан ташқари, ушбу Низомда банклар амалиётида нақд пулсиз ҳисоб-китобларда фойдаланиладиган тўлов ҳужжатлари турлари келтирилиб, уларни расмийлаштириш ва банкларга тақдим этиш тартиби батафсил ёритилди.

Жумладан, халқаро тўловлар қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга мувофиқ, тўлов ҳужжатлари олинган пайтдан эътиборан икки операция кунидан кечиктирмай бажарилиши белгилаб қўйилди. Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатда халқаро тўловларни амалга ошириш учун банкка тақдим қилинадиган чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатларини расмийлаштириш тартиби ҳам ёритиб берилди.

Жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, янги тушунча – "валюталаш санаси", яъни тўлов ҳужжати асосида пул маблағларини олувчининг ҳисобварағига ўтказиб бериш санаси, яъни тўлов топшириқномасини ижро этиш санаси киритилиб, Қонун 48-моддасига асосан тўлов топшириқномасида кўрсатилган валюталаш санаси тўлов топшириқномаси тақдим этилган санадан эътиборан ўн кундан ошмаслиги кераклиги белгиланди.

Янги тахрирдаги Низомда қоғоз шаклдаги тўлов ҳужжатлари банк операция куни давомида мижозлар билан ишлаш вақтидан келиб чиқиб қабул қилиниши, электрон шаклдаги тўлов ҳужжатлари эса мижозлар билан ишлаш вақтидан қатъи назар қабул қилиниши аниқ кўрсатиб ўтилди.

Аккредитив бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиблари халқаро тажриба, банк амалиёти ҳамда Фуқаролик кодекси талабларидан келиб чиқиб такомиллаштирилган ҳолда баён этилди.

Янги Низомга мувофиқ, банклар томонидан маблағларни тўловчининг банкига кредит ва уларга ҳисобланган фоизлари бўйича муддатида тўланмаган қарзлар, шунингдек, кредитлар ва уларга ҳисобланган фоизлар бўйича муддатида тўланмаган қарзларни кафил бўлган шахсдан ундириш учун акцептсиз тўлов талабномалари тақдим этилиши мумкинлиги қайд этилди.

Акцептли тўлов талабномасини акцептлаш муддати, мижознинг ҳудудий жойлашувидан қатъи назар, талабнома тўловчига топширилган кундан кейинги кундан бошлаб беш операция куни ёки тўловчининг асосли аризаси билан мурожаат қилинганда ўн операция куни этиб белгиланди.

Эндиликда тўлов талабномалари қоғоз шаклда ёки масофавий хизмат кўрсатиш тизимлари орқали электрон шаклда тақдим этилиши мумкин.

Бундан ташқари, акцептли ва акцептсиз тўлов талабномаларининг 2-сон картотекадан ҳисобдан чиқарилиши ҳамда ижро этилмасдан қайтариб юборилиши суд қарорига, маблағларни олувчининг аризасига ҳамда маблағларни олувчининг фаолияти тугатилганлигини тасдиқловчи маълумотномага асосан амалга оширилиши белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги Қонунининг 33-моддасига асосан тўлов ҳужжати қоғозда тузилган ёки электрон шаклда шакллантирилган ҳужжат бўлиб, тўлов унинг асосида ёки ёрдамида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўловларни амалга оширишда қуйидаги тўлов ҳужжатларидан фойдаланилади:

- тўлов топшириқномаси;
- тўлов талабномаси;
- инкассо топшириқномаси;
- мемориал ордер;
- аккредитивга ариза;
- крим ва чиқим касса тўлов ҳужжатлари.

Тўлов ҳужжатларининг шакллари, мажбурий реквизитлари ва уларнинг мазмунига доир бошқа талаблар, электрон тўлов воситаларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари Марказий банк томонидан белгиланади.

Шунга асосан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан “Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида”ги Низом янги таҳрирда ишлаб чиқилган ҳолда Адлия вазирлигида 2020 йилнинг 13 апрелида 3229-сон билан давлат рўйхатига олинди.

Унга кўра, мемориал ордер - банклар томонидан фойдаланиладиган нақд пулсиз тўлов ҳужжати бўлиб, ундан қуйидаги ҳолларда фойдаланилади:

- мижозлар билан боғлиқ банк операциялари бўйича ҳисоб-китобларда;
- банк хизматларини кўрсатиш бўйича ҳисоб-китобларда;
- банкларнинг ички операцияларида;
- тўлов ҳужжатлари бўйича қисман тўлов амалга оширилганда;
- кўзда тутилмаган ҳолатлар бўйича бухгалтерия ўтказмалари амалга

оширилганда;

- мижознинг қарздорлик маблағларини қоплашда, агар ушбу талаб банк билан мижоз ўртасида тузилган шартномада белгилаб қўйилган бўлса;

- бухгалтерия ҳисобидаги хато ёзувларни тузатишда;

жисмоний шахсларнинг (якка тартибдаги тадбиркорлар ва юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги деҳқон хўжаликларидан ташқари) ёзма мурожаати бўйича маблағларни нақд пулсиз шаклда ўтказишни амалга оширишда, бунда тўлов амалга оширилгандан сўнг, мазкур мурожаат мемориал ордер билан бирга банкнинг бухгалтерия кунлик ҳужжатлар йиғмажилдига тикиб қўйилади;

мижозлар билан тузиладиган шартномаларда назарда тутилган бошқа ҳолларда.

Тўлов топшириқномаси - мижознинг унга хизмат кўрсатувчи банкка ўз ҳисобварағидан топшириқномада белгиланган суммани маблағларни олувчининг ҳисобварағига ўтказиш тўғрисидаги топшириғи назарда тутилган тўлов ҳужжатидир.

Тўлов талабномаси - маблағларни тўловчининг ҳисобварағидан унда кўрсатилган суммани тўлаш тўғрисидаги маблағларни олувчининг талаби назарда тутилган тўлов ҳужжати ҳисобланади.

Инкассо топшириқномаси - унда кўрсатилган маблағларни тўловчининг банки ҳисобварағидан сўзсиз равишда ҳисобдан чиқариш бўйича маблағларни олувчининг топшириғи назарда тутилган тўлов ҳужжати.

Аккредитивга ариза - маблағларни тўловчи томонидан шартномада кўрсатилган суммани олувчининг аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар учун очилган банк ҳисобварағига ўтказишида қўлланиладиган тўлов ҳужжати.

Хулоса ўрнида қайд этиш жоизки, нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг такомиллашуви ва ривожланиши натижасида банкларда ҳисоб-китобларни ташкил этиш самарадорлигининг янада ошишига, операцияларнинг харажатларнинг камайишига ҳамда пул маблағлари айланишининг тезлашишига эришилади. Умуман олганда, ишлаб чиқилган Низом республикамизда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тартибини белгиловчи ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ларионова И.В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке. - Москва: Консалтбанкир, 2003. -272с.;
2. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: Антидар, 1998. -320с.
3. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Финансовая академия при правительстве РФ. -4-е изд., стереотип. – М.: КноРус, 2008. -264 с.;
4. Жарковская Е.П. Банковское дело. – М.: “Омега-Л”, 2008.-476 с.;
5. Миллер Л.Р. Современные деньги и банковское дело. – М.: Инфра-М, 2000. -856с.;
6. Сото Х.У. Деньги, банковский кредит и экономические циклы. Пер. с англ. – М.: Социум, 2008. -663 с.;
7. Саидов Д.А. Тижорат банкларининг қисқа муддатли кредитлаш амалиёти ва уни такомиллаштириш йўллари. Иқ. ф.н. илм. даражасини олиш учун дисс. – Тошкент: БМА, 2008. -133 б.;
8. Алимардонов И.М. Ўзбекистонда ипотекали кредитлашни ривожлантириш истиқболлари. Иқ. ф.н. илм. даражасини олиш учун дисс. автореф. – Тошкент: БМА, 2009. -20 б.